

BŰNÖZŐI TÍPUSOK AZONOSÍTÁSA A BŰNCSELEKMÉNY-NARRATÍVUMOKBAN

BOROS JÁNOS¹ – KOVÁCS ZSUZSANNA² – PATYI DÁNIEL³ –
SZUCSÁKI MELINDA⁴ – KOVÁCS KATALIN⁵

¹Pázmány Péter Katolikus Egyetem

²Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

³Közép-Dunántúli Országos Büntetés-végrehajtási Intézet

⁴Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága

⁵Óbudai Meseerdő Óvoda

E-mail: pg.kovacs.zsuzsanna@gmail.com

Beérkezett: 2016. július 9. – Elfogadva: 2017. május 7.

Háttér és célkitűzések. Magyarországon elsőként került alkalmazásra a Canter és Youngs-féle interjú módszer (Canter és Youngs, 2012), amelynek célja bűnelkövetői típusokat azonosítani a bűncselekmény-narratíva alapján. Négy bűnelkövetői típusról beszélhetünk: a Profi hideg fejjel hajtja végre a bűncselekményt, a Bosszúálló úgy tekint önmagára, mint aki küldetést teljesít, a Tragikus hős nem tudja elkerülni az események kedvezőtlen kibontakozását, az Áldozat pedig környezetét hibáztatja a bűncselekmény kapcsán.

Módszer. 101 fogvatartott vett részt a vizsgálatban Magyarország három börtönéből. A Canter-Youngs Narrative Experience interjú és a hozzá tartozó kérdőívcsomag került rögzítésre. Az interjúk szövegét három kódoló értékelte.

Eredmények. Mind a négy elkövetői típus azonosítható a vizsgálatban részt vevő bűnözők között: a megoszlásuk azonban nem egyenletes, a Profik száma lényegesen nagyobb volt, mint a többi típus képviselőié.

Következtetések. A Profik jelentős többsége a mintában tükrözi a hazai bűnelkövetői populáció jellemzőit: az ún. szubkulturális bűnözők érzelmi és viselkedési mintázata azonosítható náluk. Eredményeink illeszkednek a brit kutatók eredményeihez, ezért a vizsgálat további folytatása és nemzetközi kibővítése is javasolt.

Kulcsszavak: bűncselekmény narratíva, tartalomelemzés, élettörténet

BEVEZETÉS

A kutatás története

2009-ben jelent meg David Canter és Donna Youngs *Investigative Psychology* c. könyve, amelynek alcíme *Offender Profiling and the Analysis of Criminal Action*. David Canter munkássága során behatóan foglalkozott a bűnözői profilalkotással, számos alapvető publikációja jelent meg a témában. Ennek a könyvnek az attraktivitása a bűncselekmények narratív pszichológiai elemzésének bemutatásában rejlett, amelyre az alcím második fele is utal. A kutatási irányvonal előzményének tekinthető Dan McAdams személyiségelmélete (1994), valamint az élet-narratíva elemzés módszertana, azonban Canter és Youngs a bűncselekmény-narratíva elemzésének olyan módszereit dolgozták ki, amelyek lehetővé teszik számunkra a Magyarországon fogva tartott bűnelkövetők életnarratívumainak empirikus vizsgálatát és típusokba sorolását.

Ez a módszer több szempontból is fontos a kriminálpszichológia számára. Az egyik a börtönadaptáció jelensége. A negatív irányú személyiségváltozást (szorongás, depresszió, negatív énkép), amely a bebörtönzés törvényszerű következményének tekinthető, a bűnelkövetőknek valamilyen módon le kell küzdeni és helyreállítani a börtönt megelőző pszichés állapotot. Az alkalmazkodás további jellemző velejárója a felelősség háárítása (Boros és Csetneky, 2002). Az életnarratíva elemzés egészen más, új megközelítést tesz lehetővé, mivel itt a felelősség-elhárítási technikák már egy előzőleg meglevő, jól kialakított folyamatba, az életnarratívába illeszkednek bele, ami megkönnyíti és felerősíti a pszichés rendszer működését, és hatékonyabb adaptációt tesz lehetővé.

A másik lényeges szempont a beavatkozás, a rehabilitáció problémája. Az elmúlt 20 évben jórészt a kanadai modell szerint történt a fogvatartottak kezelése, amelynek központi megközelítési módja az volt, hogy a bűnelkövetők olyan tulajdonságait, készségeit próbálták meg fejleszteni, amelyek gyengesége szerepet játszott a bűncselekmény elkövetésében (Andrews, Bonta és Hoge, 1990). Az életnarratíva elemzés új lehetőségeket ajánl, az erre épülő kezelési technika a meglevő pozitív tulajdonságokra alapozva alakítja át az életnarratívát, amely nagyobb esélyt kínál a reintegrációra (Maruna és Mann, 2006). Természetesen a két koncepció párhuzamosan is működhet egymás mellett.

Tehát ez az új módszer nemcsak a börtönadaptáció magyarázatában nyújt segítséget, hanem a társadalmi reintegráció folyamatát is hatékonyabbá teheti.

2011-ben felvettük a kapcsolatot Canter professzorral, aki nemzetközi kutatást vezetett a témában, és szerződést kötöttünk vele a kutatásban való részvételre, amelyhez megkaptuk a pontos vizsgálati módszert, és vállaltuk 101 magyar bűnelkövető vizsgálatát. A vizsgálatot 2012–13-ban három magyarországi börtönben, a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Közép-Dunántúli Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben és a Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben végeztük.

A vizsgálati módszer a Canter–Youngs-interjúcsomag 2012-es változata volt. A vizsgálati adatok kódolásra kerültek, az interjúk angol nyelvre lefordítva továbbításra kerültek Canter professzornak a kutatás adatbankjába. Az interjúk elemzését és a statisztikai feldolgozást a vizsgálat lebonyolítói végezték el.

A narratív megközelítés bemutatása

A David Canter vezette kutatócsoport az elkövetők által elmondott narratívumok elemzésére fókuszál (Canter és Youngs, 2009). Az elbeszélések szubjektív jellegéből adódóan az elkövetők történetei nem kongruensek a jogi tényállással és a sértettek beszámolóival. A bűncselekmények részletei tehát nem állapíthatók meg, ugyanakkor a pusztá tényeknél sokkal jobban rávilágítanak az elkövetőben lezajló pszichés folyamatokra.

Az emberek saját identitásukat és pszichológiailag érvényes valóságukat történetekben alkotják meg, így ezek a történetek tükrözik az egyén viselkedéses adaptációját és megküzdési kapacitását (László, 2012). A narratív pszichológia megállapítása szerint a manifeszt módon kifejeződő történetek szerveződése és az élményszerveződés között megfelelés mutatható ki, mivel a történetek az élmények természetes kifejeződési formái. Így összefüggéseket figyelhetünk meg az élettörténeti eseményekre vonatkozó elbeszélések tartalmi és strukturális jellemzői, illetve a pszichológiai állapotok és intrapszichés folyamatok között. A narratívum biztosítja az intrapszichés folyamatok, mint például az érzelmek, tudattalan ösztönkésztetések, tárgykapcsolatok vizsgálatát nyelvi-szemiotikai tulajdonságai révén (Hargitai, 2008).

A bűncselekménnyel kapcsolatos narratívumok az elkövetők életükkel kapcsolatos narratívumainak szerves részét képezik, ezért ez a kutatási terület jól illeszkedik az élettörténet-kutatás területéhez.

McAdams elmélete

Kiindulópontunk McAdams személyiségelmélete, amely az emberi élet narratívájának jelentésére és manifesztációira fókuszál. McAdams (1994) három párhuzamos szintjét írja le a személyiségnek. Az első a *vonások* szintje, amelyek 20 és 30 éves kor között rögzülnek, és stabilak maradnak az egész élet folyamán (McCrae és Costa, 1990). Meghatározott biológiai alapra a szocializáció során olyan tartós viselkedésminták épülnek fel, amelyek 30 éves kor után már jelentősen nem változtathatók meg. McAdams szerint ez a szint felvázolja a személyiség körvonalait.

A második szint a *jellegetes adaptációkat* tartalmazza, amelyek a személyiség motivációs, szociál-kognitív és fejlődéslélektani alkalmazkodási technikáira vonatkoznak, úgymint a motívumok, célok, tervek, törekvések, stratégiák, értékek, self-sémák, jelentős személyek mentális reprezentációja, fejlődési feladatok, melyek kitöltik a személyiség részleteit (McAdams, 2008).

A harmadik szint az *önmeghatározó életnarratíva* szintje, amelyet a vonásokon és a jellegetes adaptációkon alapulva az egyén konstruál meg, és ami integrálja a rekonstruált múlt, az átélt jelen és az anticipált jövő koherens és életteli narratíváját, és meghatározza az egyén identitását (McAdams, 1994). Ez a harmadik szint nem érthető meg az első kettő nyelvezete, kifejezései alapján: a vonások szintje felvázolja a kereteket, az adaptációk kitöltik a részleteket, az élettörténet jóval bonyolultabb módon tükrözi egyrészt az egyediséget, másrészt a kultúrába való beágyazottságot, a kultúra

lenyomatát a narratívában. Az élettörténetek tartalmazzák a narratív tónust, a képet, a *témákat*, az értékeket, a helyszíneket, az énképet és a befejezést.

McAdams (2008) szerint az élettörténet két *téma* köré szerveződik, ezek a *hatalom* és az *intimitás* mint szociális motivációk. Az erős hatalmi motivációjú emberek úgy konstruálják meg élettörténetüket, hogy kiemelik a következő témákat: uralom, státusz és győzelem, teljesítmény, felelősség, felhatalmazottság. A magas intimitású személyeknél a szeretet, barátság, párbeszéd, másokkal való törődés, valahova való tartozás dominál.

Ugyanez a két motiváció meghatározza a narratív *stílust* is. A magas hatalommal bírók az analitikus és differenciált stílust alkalmazzák: több a hatékonyságot igénylő esemény, több a különbség, a szeparáció és az ellenállás a történetekben, mint az alacsony ágenciájú személyeknél. A magas intimitásúak a szintetikus stílust preferálják: a hasonlóságokat, kapcsolatokat, kongruenciákat emelik ki a történetek helyszínein. Látható, hogy McAdams személyiségelmélete kiemelt jelentőséget tulajdonít az életnarratívának, amelyből megismerhető a narratív identitás, amely egyrészt a személyiség másik két szintje, másrészt a kultúra hatásainak függvényében alakul. A narratív identitás változik és változtatható, az élettörténet bizonyos jellegzetességei alapján magyarázható a változásra való fogékonyság és a változás pozitív vagy negatív iránya (McAdams, 2008).

Canter és Youngs (2009) e két motiváció, a hatalom és az intimitás mértékét használták fel a kriminális személyek élettörténeteinek elemzésekor, és – az érzelmi állapotok és a kognitív torzítások segítségével – alkották meg a négy narratív szerepet, amit a bűnözők használnak élettörténeteikben.

Az élettörténetek fejlődése

McAdams (1988) szerint a történetek alapvető fontosságúak az emberi szándék időbeli szerveződésének értelmezésében. A kisgyerekeknek nagyjából egyéves korukra alakul ki az alapvető érzékük a szándék megismerésére. Kétéves korukra alakul ki bennük az önéletrajzi szelf, aminek a segítségével a saját szemszögükből kezdik megkonstruálni a világot. A negyedik életév betöltésére általában a gyerekek megértik a történetek jelentését, a különböző szereplők céljait, és megértik, hogy mindenkinek van saját elméje. Ötéves korukra képesek történeteket mondani magukról, amelyekből kiderül már, hogy értik az emberi célokat és az emberi elmét. McAdams Erikson (Cole és Cole, 2003) elméletéhez igazodva azt vallja, hogy a kamaszkor az identitásalkotás időszaka, amikor a személyek elkezdik kialakítani saját narratív identitásukat, ekkorra alakulnak ki a szükséges kognitív képességek, tapasztalatok, illetve ebben az időszakban szerkesztik meg az élettörténeteiket, ezért az ekkor bekövetkező események lehorgonyzási pontjai lesznek a kiforrott szelfnarratívumnak (McAdams, 1988). A narratív identitás folyamatosan változik a környezet hatására, bizonyos történetek finomodnak, mások teljesen eltűnnek vagy újak lépnek a helyükre. Idővel pedig az egyének megmaradnak néhány kulcstörténetnél, amelyek narratív identitásuk alapjául szolgálnak, de ezeken felnőtt életük során is dolgoznak. Fontos, hogy különböző életkori krízisek hatására ezek a történetek újra változásnak indulnak, amelynek hatására a személyiség is megváltozhat (McAdams, 2005).

Bűncselekmény-narratívumok: David Canter elméletének bemutatása

A David Canter által vezetett kutatócsoport nagy sikerrel alkalmazta a narratív módszert a kriminálpszichológiai kutatásban. Véleményük szerint a bűncselekményben érintett személyek a bűncselekmények elkövetése során különféle szerepeket vesznek föl, amelyek jól azonosítható narratívum-típusokat alkotnak (Youngs és Canter, 2012). A bűntettéről megalkotott narratíva a cselekmény leírásán túl tartalmazza az ahhoz való személyes viszonyulást. Mint ahogy az elbeszélt élettörténet tükrözi a személyes identitást, a bűncselekmény-narratíva tükrözi a kriminális érintettséget és a bűnöző identitást.

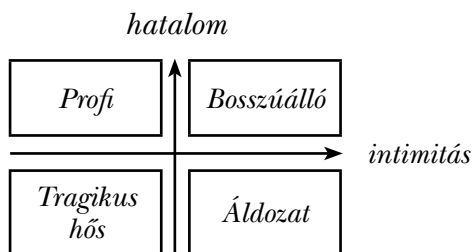
A kriminális identitás kialakulásában nagy szerepük van azoknak a csoportoknak, amelyekhez az egyén élete során hosszabb-rövidebb ideig tartozik (Adler, Mueller és Laufer, 2002). A család, az iskola, a baráti kör mind hozzájárulhat a kriminális identitás formálásához, de a legerősebb hatás kétségtelenül a bűnözői szubkultúrában éri a lendő bünelkövetőket (Boros és Csetneky, 2002). A bűnözői szubkultúrában a vagyon elleni cselekmények és részben az erőszakos akciók elkövetése részei a mindennapi életnek (Adler, Mueller, Laufer, 2002). A magyarországi bűnügyi statisztikák azt mutatják, hogy az elkövetett bűncselekmények többsége vagyon elleni (2012-ben 54,98%-a), kisebb része pedig (2012-ben 5,69%-a) személy elleni erőszakos bűntett (KSH, 2016), ennek alapján a szubkultúra társas közegében feltételezhetően nagyobb részt a vagyon elleni bűncselekmények elkövetéséhez áll rendelkezésre viselkedési modell.

Az egyéneket kezdetben a lakókörnyezetükben érik a szubkulturális hatások, később a börtönben, ahol vizsgálati alanyaink esetenként többször is voltak már. Bűnözői szocializációjuk itt fejeződik be, és kialakul a kriminális identitás. A börtön szubkultúrája nemcsak a bünelkövetés technikáját fejleszti, hanem az érték- és normarendszert úgy alakítja át, hogy az igazolja a bűnöző számára az elkövetett bűntett jogosságát, így ez normális cselekvéssé változik számára, nem okoz lelkiismeret-furdalást, így könnyebbé válik újra elkövetni azt (Boros és Csetneky, 2002).

Canter és munkatársai McAdams életnarratíva kutatására és további pszichológiai tanulmányokra hivatkozva hangsúlyozzák, hogy a személyes narratívumok két fő témája a hatóerő (agency) és a közösségiség (communio). Előbbihez tartozik a hatalom (power) és teljesítmény (achievement), utóbbihoz a szeretet (love) és az intimitás (intimacy) tematikája (Youngs és Canter, 2012). A bűncselekmény-narratívumokban szintén azonosítható e két fő téma, melyek elemzése közelebb visz minket a bűncselekmény megértéséhez.

Az intimitás (intimacy) a bűncselekmény elkövetésében nem a szeretetre irányul, hanem arra, hogy az áldozat személye mennyire jelentős az elkövető számára, illetve hogy milyen hatással van a bűntett az áldozat cselekvési lehetőségeire. Az intimitás ebben az értelemben azt jelenti, hogy az elkövető ismeri az áldozatot, és szándékában áll hatást gyakorolni rá. Vagyis az elkövető tudatosan kapcsolatba kerül az áldozattal.

A hatalom (potency) a bűncselekménnyel összefüggésben arra utal, hogy az elkövető milyen mértékben képes véghezvinni az akaratát. Magas fokú hatalom esetében az elkövető saját kezébe veszi az irányítást, és maximalizálni kívánja a nyereségét. A bűncselekmény ebben az esetben a környezet vagy az áldozat uralását jelenti, amely szükséges ahhoz, hogy az elkövető elérje a célját.

1. ábra. A négy narratív kategória a hatalom és intimitás koordináta-rendszerében.

Youngs és Canter (2012) a hatalom és intimitás mértéke mentén négy jól elkülönülő bűnözői narratívumot azonosított, amelyek meghatározott érzelmi, kognitív és identitásbeli jellemzőkkel írhatók le (1. ábra).

A *Tragikus hős* (tragic hero) esetében mind az intimitás, mind a hatalom alacsony fokú. Úgy érzi, a sors irányítja, nincs hatalma a történések felett, más személyek jelenléte nem foglalkoztatja. A Tragikus hős elbeszélésében az elkövető azért keveredik bele a bűncselekménybe, mert úgy érzi, nincs más választása, és a tett kapcsán a sértett személye nem számít neki. Másokat hibáztat azért, amiért ilyen helyzetbe került.

A *Bosszúálló* (revengeful mission) magas intimitással és magas hatalommal rendelkezik, a cselekmény közben erősnek érzi magát, fontosak számára a jelen lévő emberek és az ő reakciójuk. A Bosszúálló számára a sértett nagy jelentőséggel bír, úgy érzi, tetteit egy nagyobb küldetés részeként kell véghezvinnie. Bár érzelmileg kellemetlenül érinti a helyzet, önmagába vetett hite töretlen marad. Az elkövető saját jogán ítélkezik, és feljogosítva érzi magát arra, hogy igazságot szolgáltatson mások felett.

A *Profi* (professional) elbeszélésében magas fokú hatalommal találkozhatunk, az intimitás azonban alacsony, mivel számára mindvégig saját teljesítménye és hatalma számít, ebben örömet leli, és irreleváns számára a sértett személye. A Profi úgy tekint a bűncselekmény elkövetésére, mint egy feladatra, mintha csak a munkáját végezné. A bűncselekmény elkövetése közben pozitív érzelmeket él át (például vidámságot, érdeklődést), a cselekmény gyakorlati kivitelezése foglalkoztatja (például a tervek szerint haladni, rutinból cselekedni). Kompetenciájából adódóan tudatában van az esetleges kockázatoknak is.

Az *Áldozat* (victim) alacsony hatalommal és magas intimitással jellemezhető, nem ura az események alakulásának, más személyek jelenléte azonban nagy jelentőséggel bír számára, többnyire őket okolja a vele történtekért. Az Áldozat akarata ellenére cselekszik, nincs befolyása a történések felett. Nem is igazán érti, hogy mi történik vele, teljes mértékben környezete és más emberek áldozatának tekinti magát (Youngs és Canter, 2012).

A típusba sorolás módszere

Az intimitás és hatalom mértéke tartalomelemzési módszerrel azonosítható a bűncselekményről megfogalmazott narratívumban. Az interjúban nyitott végű kérdésre válaszolva kell az elkövetőknek elmondaniuk, hogyan zajlott le a bűncselekmény, hogyan

éreztek magukat, és önmagukra hogyan tekintettek közben. A bűncselekmény-narratívum elemzése tehát a kognitív, az érzelmi és az identitásbeli jellemzőkre fókuszál (Youngs és Canter, 2012).

A bűncselekménnyel kapcsolatos *kogníció* azt foglalja magában, ahogyan az elkövető interpretálja a szituációt és magát a büntettet. A szakirodalom számos gondolkodásbeli elfogultságról, kognitív torzításról, kriminális gondolkodási stílusról és semlegesítési technikáról számol be, amelyeket az elkövetőknél azonosítani lehet (Boros és Csetneky, 2002; Youngs és Canter, 2012; Wallinius, Johansson, Lardén és Dernevik, 2011). A kogníció mind az intimitás, mind a hatalom dimenziójában információt ad az elkövetőről. Alacsony fokú intimitás esetén az elkövető egyszerűen minimalizálja vagy letagadja az áldozatnak okozott kellemetlenséget vagy kárt. Magas fokú intimitás esetén, amikor az elkövető tudatában van az áldozatnak okozott sérelemnek, tagadás helyett átértelmezi a helyzetet, hogy a saját nézőpontja érvényesüljön az elbeszélésben. Alacsony hatalom esetén az elkövető úgy érzi, hogy nem ő irányította a történéseket, a felelősséget a helyzetnek vagy másoknak tulajdonítja. Magas hatalom esetén az elkövető vállalja a felelősséget tetteiért, és nem foglalkozik más emberek ítéletével.

Az *érzelmi* élmény két dimenzió, az aktiváció (arousal) és a kellemesség (pleasure) mentén szerveződik. A dimenziók által meghatározott térben négy lehetséges hangulat azonosítható: jókedv (magas aktivitás, kellemesség), distressz (magas aktivitás, kellemetlenség), depresszió (alacsony aktivitás, kellemetlenség) és nyugalom (alacsony aktivitás, kellemesség). A bűncselekmények helyzeteiben az áldozattal való fizikai közelség általában kellemetlen érzelmekkel jár együtt. Így tehát minél nagyobb fokú intimitást említ az elkövető, annál negatívabb érzelmi állapotot lehet feltételezni (Canter és Ioannou, 2004). A hatalom tekintetében elmondható, hogy amikor a dolgok az elkövető akarata szerint történnek, akkor alacsonyabb az aktivációs szintje, míg amikor kikerül a kezéből az irányítás, magas aktivációs állapotba kerül.

A bűncselekmény során megélt *identitás* arra vonatkozik, hogy az elkövető hogyan tekint önmagára az elkövetés közben. Az intimitás vonatkozásában más emberek fontosságának mértéke válik kiemelt jelentőségűvé. Amennyiben az elkövető tudatában van mások jelenlétének, és ennek jelentőséget tulajdonít, az magas fokú intimitásra utal. Amennyiben mások nem fontosak az adott szituációban, az intimitás alacsony fokú. A hatalom szintjét az alapján lehet megállapítani, hogy az elkövető önmagát a szituációban erősnek vagy gyengének azonosítja.

A fentiek alapján hat különböző szempont mentén válnak elemezhetővé a bűncselekményről alkotott narratívumok (1. táblázat). A kognitív interpretáció mentén (1) a felelősség elfogadása és (2) az áldozatnak okozott kár elismerése vagy a történet átértelmezése kerül kódolásra. Az érzelmi élmény mentén (3) az aktiváció nagysága és (4) a kellemesség mértéke válik a vizsgálat tárgyává. Az identitás kapcsán (5) az erősség-gyengeség és (6) más emberek jelentősége kerül elemzésre (Youngs és Canter, 2011, 2012). A négy narratívum-kategória kapcsán a kogníció, érzelmek és identitás alakulását a 2. táblázat mutatja be.

1. táblázat. A bűncselekmény-narratívumok elemzési szempontjai

Kognitív torzítás	Hatalom (1)	Magas	Saját felelősség vállalása
		Alacsony	Másra hárított felelősség
	Intimitás (2)	Magas	Nem foglalkozik tettének következményeivel
		Alacsony	Átértelmezi vagy minimalizálja tettének következményeit
Érzelmi komponens megjelenésének vizsgálata	Hatalom (3)	Magas	Nyugodt
		Alacsony	Emelkedett arousal-szint
	Intimitás (4)	Magas	Kellemetlen
		Alacsony	Semleges vagy pozitív
Az elkövető <i>identitása</i> a bűncselekmény kivetelezése közben	Hatalom (5)	Magas	Erős
		Alacsony	Gyenge
	Intimitás (6)	Magas	Mások jelentősek
		Alacsony	Mások nem jelentősek

2. táblázat. A négy bűnelkövetői típus kogníció-, érzelem- és identitásmintázata

	Kogníció	Érzelem	Identitás
Tragikus hős	Másra hárítja a büntett felelősségét (1); tettének következményeit átértelmezi vagy minimalizálja (2)	Magas arousal-szint (3); semleges érzelmek (4)	Saját magát gyengének értékeli (5); mások (például az áldozat személye) nem jelentős számára (6)
Áldozat	Másokat okol a cselekményért (1); nem foglalkozik tettének következményével (2)	Emelkedett arousal-szint (3); negatív érzelmek (4)	Saját magát gyengének értékeli (5); mások jelentősek számára (6)
Profi	Vállalja a felelősséget a bűncselekményért (1); tettének következményeit átértelmezi vagy minimalizálja (2)	A bűncselekmény elkövetése közben nyugodt (3); semleges vagy pozitív érzelmek (4)	Saját magát erősnek értékeli (5); mások nem jelentősek a büntett kapcsán (6)
Bosszúálló	Elismeri saját felelősségét a bűncselekményben (1); nem foglalkozik tettének következményeivel (2)	A cselekmény elkövetése közben nyugodt (3); negatív érzelmek (4)	Saját magát erősnek értékeli (5); mások jelentősek a büntett kialakulásában (6)

MÓDSZER

Cél és hipotézisek

Jelen vizsgálat célja magyar bűnelkövetők mintájában megvizsgálni a bűncselekményhez kapcsolódó narratívumok alakulását Canter és Youngs (2011) elmélete alapján. Hipotéziseink a következők:

1. Első feltételezésünk, hogy a tartalomelemzéses módszert alkalmazva a bűncselekmény-narratívumok kognitív, érzelmi és identitásbeli jellemzőinek vizsgálata alapján a négy bűnelkövetői narratívumtípus kimutatható a magyar mintában (Canter és Youngs, 2011).

2. A szubkulturális szocializáció eredményeként a demográfiai-kriminológiai változók kapcsán feltételeztük, hogy a) a Profik és a Bosszúállók szélesebb kriminális tevékenységben érintettek (korábbi életkorban kerülnek összetűzésbe a törvénnyel, több és többféle bűncselekményt követnek el), és b) a Profik inkább vagyon elleni, a Bosszúállók, a Tragikus hősök és az Áldozatok inkább személy elleni, erőszakos bűncselekményben érintettek életük során.

A vizsgálati eljárás bemutatása

101 magyar bűnelkövetővel (81 férfi, 20 nő) öt interjúvezető vette fel a Canter-Youngs Narrative Experience interjút, valamint a kriminális érintettséget vizsgáló kérdőívet. Jelen tanulmányban a kérdőívek közül a kriminális érintettséget vizsgáló kérdéseket mutatjuk be. Az interjú 60-90 percig tartott, négy szemközti helyzetben valósult meg, így ellenőrizhető volt, hogy a kérdőíveket biztosan megértették-e a kitöltők. Az interjú a beleegyező nyilatkozat kitöltésével kezdődött, amelyben a résztvevők megismerték a vizsgálat célját, részleteit, és nyilatkoztak adataik titkos és anonim módon történő kezeléséhez való hozzájárulásukról.

A minta életkori átlaga 33,2 év (SD = 10,35), a legfiatalabb elkövető 19, a legidősebb 67 éves. A résztvevők 60%-a magyar, 37%-a roma, 3%-a egyéb etnikumú. Az átlagos életkor az első rendőrségi ügynél 21,1 év, az első ítéletnél 24,4 év. Átlagosan 8,92 (SD = 2,69) iskolai osztályt végeztek el, egyéb képzésben 35% vett részt. Az első bűncselekményük 54%-a nem erőszakos bűntett. A résztvevők 27%-ának valamelyik szülője büntetett előéletű. Összesen átlagosan 5,3-szer (SD = 4,81) ítélték el őket, a legkevesebb ítélet 1, a legtöbb 28. Átlagosan 2,1 (SD = 1,26) különböző kategóriájú bűncselekményt követtek el (például lopás, testi sértés, rablás, emberölés), a legkevesebb típus 1, a legtöbb 6. Az interjú során 44% beszélt nem erőszakos bűncselekményről, 56% erőszakosról.

Az interjúk szövegét a vizsgálatvezetők jegyzeteléssel rögzítették, törekedve az elmondottak lehető legpontosabb visszaadására. A hang- vagy képrögzítés, amely biztosította volna a teljes szöveg kezelését, a büntetés-végrehajtási intézetek biztonsági előírásai miatt akadályba ütközött. A jegyzetelés kétségtelenül információvesztéssel járt, ám a fogvatartottak számára elfogadhatóbb volt, mintha felvették volna a hanganyagot, utóbbival szembeni ellenérzéseik a bűncselekménnyel kapcsolatos beszámolóik

torzításához vezettek volna. A vizsgálatban való részvételért a résztvevők nem kaptak díjazást vagy egyéb jutalmazást. A fogvatartottak három börtönből, a Közép-Dunántúli Országos Bv. Intézetből, a Veszprém Megyei Bv. Intézetből és a Pálhalmi Országos Bv. Intézetből kerültek ki.

Az interjú során három különböző narratívát kértek a vizsgálatvezetők. Először a fogvatartott által tetszés szerint kiválasztott *bűncselekményről* kellett a lehető legrészletesebben beszámolnia. Az instrukció így hangzott: „Arra kérem, meséljen egy bűncselekményéről, amit elkövetett, és amire tisztán vissza tud emlékezni. Olyat válasszon, ami olyan típusú bűncselekmény, amelyet többet elkövetett korábban. Ha csak azt a bűncselekményt követte el, amiért most börtönben van, arról meséljen. Kérem, az események minél több részletére térjen ki. Mondja el részletesen, mi történt. Mondja el, ki volt még benne. Mondja el, milyen hatással volt az Ön életére.” Segítő kérdések tisztázták a pontos körülményeket, a jelen lévő személyeket, az átélt érzelmeket, a kiváltó okokat és következményeket. Fontos hangsúlyozni, hogy a kiválasztott bűncselekménynek nem kellett megegyeznie azzal, amiért a fogvatartott jelenlegi büntetését tölti, lehetett akár olyan büntetés is, amiért sosem büntették meg.

Ezután ki kellett választania az életéből egy *lényeges eseményt*, részletesen bemutatva, hogy miért volt fontos, és milyen hatást gyakorolt az életére.

A harmadik kérdés során arról beszélt, hogy ha *filmet* forgatna a saját életéről, az a film miről szólna, kik szerepelnének benne, mi lenne a film cselekménye. A saját élet-film átgondolása a lényeges eseményhez hasonlóan arra készíti a személyt, hogy tekintse át életét, és konstruáljon történetet az általa fontosnak tartott fordulópontok mentén. A lényeges esemény és a film elbeszélés jelen tanulmányban nem képezte vizsgálat tárgyát.

Ezt követően rögzítésre kerültek az alábbi demográfiai-kriminológiai adatok a Canter-Youngs Narrative Experience interjú protokoll alapján: nem, életkor, etnikum, legmagasabb iskolai végzettség, egyéb szakképzettség, börtönben szerzett képesítés, életkor az első rendőrségi ügy idején, életkor az első bírósági elítélés idején, első bűncselekmény típusa, összes elítélés száma, összes bírósági eljárás száma, az összes különböző típusú ítélet felsorolása, a leggyakoribb bűncselekménye, szülők vagy nagyszülők voltak-e büntetve, szülők bűncselekménye, fiatalkorú vagy javítóintézeti nevelésben részesült-e, fiatalkorú ítélet tartama, korábbi próbára bocsátás, gyermekkorában kikkel élt együtt, testvérek vagy nevelőszülők büntetettek-e, szülők foglalkozása.

Végül a fogvatartott kitöltötte a bűnözői előéletre vonatkozó kérdőívet. Mind a demográfiai, mind a bűnözési előtörténetre vonatkozó adatok kapcsán a fogvatartott által elmondott információkat rögzítettük, amelyek nem kerültek összevetésre más hivatalos nyilvántartással. Erre a személyiségi jogok védelme és a börtönök belső működési szabályzata miatt nem volt lehetőség.

A bűncselekmény-narratívát három vizsgálatvezető függetlenül kódolta a 3. táblázatban ismertetett szempontok alapján, itt példákat is bemutatunk az interjúkból. Kódolásra kerültek a narratívában felfedezhető kognitív, érzelmi és identitásbeli jellemzők. A három tényezőben a hatalom és az intimitás esetében is 0 pont a kódja az „alacsony” értékeknek, 1 pont a „magas” értékeké. Mind a hatalom, mind az intimitás három dimenzióban került értékelésre, így a kódok összeadását követően 0, 1, 2 vagy 3 pont-

3. táblázat. A kódolási folyamat illusztrálása

Pszichológiai jellemző	Hatalom és intimitás mértéke	Hatalom és intimitás megnyilvánulása	Kód	Példa (interjú száma)
Kogníció	Hatalom: magas	Felelősség felvállalása	1	(5) ...60-70 ezer forintot láttam, gondoltam „hű, de sok”, és elhoztam.
	Hatalom: alacsony	Felelősség háritása	0	(6) Nem tudtam, hogy ekkora port fog ez kavarni.
	Intimitás: magas	Következmények ignorálása	1	(10) ...az ijedt srác odaadta az értékeit, és mi nem bántottuk. ... Sohasem felejttem el a srác ijedt arcát. Otthagytuk, de megmondtuk neki, hogy melyik utat válassza.
	Intimitás: alacsony	Következmények átértelmezése vagy minimalizálása	0	(9) Azokat az embereket nézem ki, akiknek nagyon sok pénzük van, és zsugoriak. Azokat lehet nagyon becsapni.
Érzelem	Hatalom: magas	Nyugodt	1	(5) Bementem egy kis házba egy játszótérnél. Ott volt egy doboz, abban volt a pénz. Ennyi volt.
	Hatalom: alacsony	Magas arousal	0	(7) ...7,5 millió forint adósságom lett, az alvállalkozók elkezdtek fenyegetni
	Intimitás: magas	Kellemetlen érzelem	1	(36) Akkor úgy éreztem, így vagy úgy, de tönkre megy az életem.
	Intimitás: alacsony	Semleges vagy pozitív érzelem	0	(6) Adócsalást követtem el... nem csináltam meg a bevallást.
Identitás	Hatalom: magas	Erős	1	(5) Nem féltem, hogy lebukok, félelem nincs bennem.
	Hatalom: alacsony	Gyenge	0	(7) ...kilátástalannak láttam a helyzetet, ennyi pénzt megadni legálisan nem lehet.
	Intimitás: magas	Mások jelentősek	1	(88) Megkértem az ismerősömet, hogy vigyázzon a barátnőmre, amíg bent vagyok, de pont az ellenkezőjét tette, rányomult. Kijöttem, ...leütöttem.
	Intimitás: alacsony	Mások nem jelentősek	0	(9) A szélhámosság trükkje, hogy jól el tudja adni magát az ember, és jól tudjon hazudni. Ha valaki odaadja a pénzét, én elfogadom.

értéket kaphatott. Az összegzés után 0 vagy 1 pont esetén „alacsony”, 2 vagy 3 pont esetén „magas” besorolást kapott a hatalom és az intimitás.

Miután meghatároztuk a hatalom és az intimitás mértékét, lehetőség nyílt a narratív kategória azonosítására az alábbiak alapján: magas hatalom és magas intimitás esetén a Bosszúálló narratívája rajzolódik ki, magas hatalom és alacsony intimitás a Profit jellemzi, alacsony hatalom és alacsony intimitás a Tragikus hős sajátja, míg alacsony hatalom és magas intimitás az Áldozat elbeszélését jellemzi. Miután a három kódolónál külön-külön kialakult a vizsgálati személyek besorolása, összevetésre kerültek az értékelések. Amennyiben mindhárom kódolónál ugyanabba a narratív kategóriába sorolódott a vizsgálati személy, a besorolást nem vitattuk. Amennyiben két kódolónál azonos kategóriába esett a narratíva elemzése, és a harmadik kódoló különbözött, elfogadtuk a „többségi” döntést, és meghagytuk az így megítélt kategóriát. Amennyiben a három kódoló értékelését követően három különböző narratív kategória jött ki eredményül, a kutatók ismét átnézték az interjú szövegét, és közösen ismét kódolták a pszichológiai jellemzőket. A közös kódolás által meghozott döntést fogadták el véglegesnek.

Az adatok szélesebb körű elemzését segítette elő, illetve a második hipotézis vizsgálatát tette lehetővé a kriminális előtörténetet felmérő kérdőív, amelyet a David Canter vezetésével működő kutatócsoport bocsátott rendelkezésünkre. A 60 itemből álló kérdőív bűncselekményeket sorol fel, melyekkel kapcsolatban a fogvatartottnak nyilatkoznia kellett, hogy valaha az életben elkövette-e az adott tettet, illetve hányszor. A lehetséges válaszlehetőségek: soha, egyszer vagy kétszer, néhányszor (10-nél kevesebbszer), elég gyakran (10-50-szer), nagyon gyakran (több mint 50-szer).

EREDMÉNYEK

A narratív kategóriák jellemzői

A négy narratív kategória (Profi, Áldozat, Tragikus hős és Bosszúálló) megállapítása három kódoló ítéletei alapján került azonosításra. Három különböző vélemény esetében a kutatócsoport megvitatta az érveket, és konszenzusos döntést hozott a kategóriáról. 34 esetben a három kódoló ugyanarra az eredményre jutott, 54 esetben két kódoló többségi egyetértése alapján határoztuk meg a narratív kategóriát a harmadik kódoló eltérő véleménye ellenére. Végül 13 esetben a három kódoló értékelése alapján három különböző narratív kategória jött ki eredményül, ezért ezek az interjúk újabb, közös kódolási eljárás alapján kerültek kiértékelésre. Az értékelők közti egyetértés (Cohen-féle kapp) 0,229 és 0,420 között alakult, minden esetben szignifikáns ($p < 0,001$), enyhe-közepes egyetértést jelzett az értékelők között.

Elvárásainknak megfelelően mind a négy narratív kategória megjelent az interjúkban. Az alábbiakban interjúrészleteket mutatunk be a négy típus jobb megismerése érdekében.

Profi (részlet a 10. vsz. interjújából): *„Rablás a bűncselekményem, 21 éves voltam. A barátnőmmel voltam, amikor a haverom felhívott telefonon: Helló, menjünk pénzt csinálni! Induljon a buli! Mindenekelőtt bulizni szerettünk volna. Eldöntöttük, hogy valakit kirabolunk, és találtunk egy fiatalembert. Négyen voltunk, volt nálunk lőszer nélküli fegyver is. Megijesztettük*

az embert. A haverom odatette a fegyvert az ember fejéhez. Sikeresnek bizonyult, mert az ijedt srác odaadta az értékeit, és mi nem bántottuk. Utólag nem is nagyon értem, hiszen mindig van nálam elég pénz. Otthagytuk az ijedt srácot, de megmondtuk neki, hogy melyik utat válassza. Ezután elmentünk szórakozni. Később megint támadt egy jó ötletünk, kiraboltunk egy háromfős társaságot. A bandából valaki észrevette, hogy jön valaki, elkaptak. Célunk több és több pénz és drog volt. Kezdetben ez szórakozás volt. Karórákat és pénzt raboltunk. Halkan annyit mondtunk nekik, hogy fegyver van nálunk, adják ide az értékeiket. Nem bántottuk őket.”

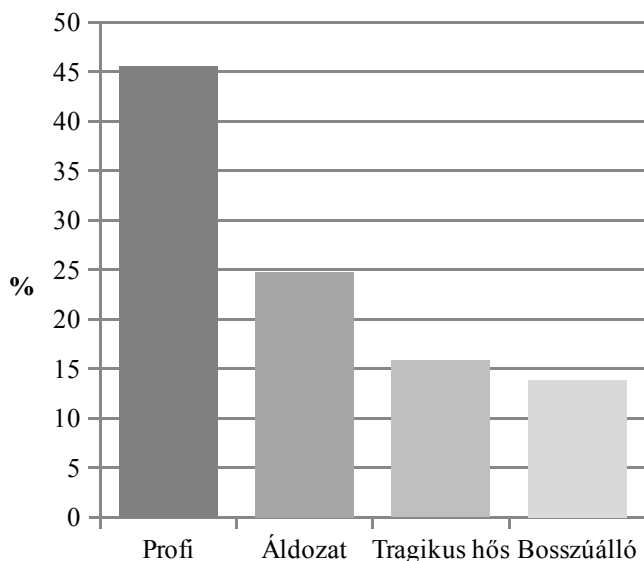
Áldozat (részlet a 47. vsz. interjújából): „Összejöttem az élettársammal. Én árultam a paradicsomot, paprikát stb., volt pénzem, nekik (neki és a testvérének) nem volt. Én tudtam, hogy ők kábítószereznek. Egyszer elkezdtek beszélni arról, hogy milyen vénám van, én megmutattam, ők belőtték nekem a heroint. Nem egyeztem bele, de miután belőtték, már mindegy volt, mert megtetszett. Több mint 20 évig csináltam. Összevesztünk, különváltunk, én hazaköltöztem. Mert ha nem volt anyag, akkor ő szípuzott, és nekem ez nem jött be. Ha volt, és ha láttam, hogy beteg valamelyik, akkor adtam nekik. Loptam is, amikor nem volt pénzem. Az anyagot én a 13. kerületből szereztem be, megvoltak a saját dilereim. Egy korábbi eset miatt kellett volna bevonulnom, de nem tettem, jöttek értem, megvizsgáltak, meg a börtönben már tudták, hogy kábítószerfüggő vagyok.”

Tragikus hős (részlet a 8. vsz. interjújából): „10 hónapot kaptam lopás bűnsegédlet miatt, de már megbántam. A nővérem foglalkoztat alkalmi munkásokat, ő mondta, hogy vegyek fel két embert autóval. Szoktam hozni-vinni embereket, ha megkérnek. Megálltam egy négysávos út szélén a buszmegállóban, vészvillogóztam, kb. 10 percet vártam rájuk. Reggel 9 óra volt. Fölvettem őket, nem voltak gyanúsak, bár futottak, de nem gondoltam rosszra. Ők egy autóból elvittek egy laptopot, ez utólag derült ki. A fuvar 20-25 perc volt, amikor kivettem őket, akkor mondták, hogy el kell adni. Kérdeztem, hogy mit. Amit most hoztak el. Két nap múlva hívtak a rendőrök, hogy mi volt, hogy volt, stb. Nem dobtam fel őket, eltűntek, de az eljárás akkor már elindult. Nem volt bizonyíték, feltételezés alapján ítélték el. Bűnsegéd vagyok, de nincs elkövető.”

Bosszúálló (részlet a 41. vsz. interjújából): „Rablás, testi sértés, személyi szabadság korlátozása miatt csuktak le. A sértett fiatal volt, mint én. Mindig is utáltam a tehetősebbeket, akik nem saját erőből szereztek meg a vagyoniukat. Állami nevelésben voltam 13 évig, nekem senki nem segített. Egy presszóban talákoztunk, nem ismertem őt, láttam, hogy játékgépezik, megszólítottuk egymást. Egymással italoztunk, beszélgettünk. Bezárt a helyiség, mondta, hogy menjünk fel a lakásásra. Teljes dühöt éreztem, amikor elmesélte, hogy gazdagok a szülei. Amikor én meséltem, akkor mintha megvetett volna. Mintha egy érzés jött volna, hogy meg kell büntetnem. Brutális módon megvertem, én gyakorlottabb voltam a verekezésben. Legszívesebben megöltem volna. Kést tettem a nyakához a végén. Nem tudom, miért nem öltem meg. Elvettem az értékeit, megkötöztem, rázártam az ajtót, és otthagytam. Ittas voltam, de tudtam, hogy milyen felelősséget von ez maga után. De ha egyszer valamit a fejembe veszek, azt megcsinálom. Nem is próbáltam menekülni. A rendőrség előtt vettem fel pénzt a kártyájáról. Az automata értesítette a rendőrséget, és egyből jött a rendőrautó. Nem is lett volna értelme menekülni, nem is akartam.”

A hipotézisek vizsgálata

A négy narratív kategória az alábbi megoszlási képet mutatja (2. ábra): a Profi kategóriájába tartozik 46 fő (45,5%), Áldozat 25 fő (24,8%), Tragikus hős 16 fő (15,8%) és Bosszúálló 14 fő (13,9%). A hatalom és intimitás kereszt táblája alapján kiszámított

2. ábra. A négy narratív kategória százalékos megoszlása

eloszlási statisztika szerint a négy kategória megoszlása szignifikánsan eltér az elméletileg elvárt egyenlő megoszlástól ($\chi^2 = 0,1444$; $p < 0,001$), tehát a Profik magasabb száma szignifikáns a többi csoporthoz képest. A vizsgálat első hipotézise tehát igazolást nyert: a magyar mintán kimutatható mind a négy bűnözői narratíva-kategória. Megoszlásuk nem egyenletes, a Profik jelenléte a többi csoporthoz képest jelentősen nagyobb.

A második hipotézis ellenőrzéséhez a demográfiai-kriminológiai adatokban mutató különbséget egyszempontos variancia-analízissel vizsgáltuk (4. táblázat). Az első elítélés életkorában szignifikáns különbség mutatkozott a csoportok között ($F = 4,318$, $p = 0,007$). A Scheffe-próba utóteszt alapján elmondható, hogy a Profik lényegesen fiatalabbak (átlagosan 20,8 év) az első elítéléskor, mint az Áldozatok (átlagosan 30,4 év).

A kriminális érintettséget több módon is meg tudtuk közelíteni az adatokból. Az összes bírósági eljárás számában és a kriminális sokszínűségben (vagyis a különböző típusú bűncselekmények számában) nem mutatkozott különbség a négy csoport között a variancia-analízisben. Az összes ítélet száma mintánkban tendenciaszinten mutatott összefüggést ($F = 2,835$, $p = 0,061$), a Bosszúállók eszerint valamivel több bűncselekményt (átlagosan 7,7 bűntett) követtek el életük során, mint az Áldozatok (átlagosan 3,7 bűncselekmény).

A kérdőív-csomagban szereplő 60 tételes kriminális érintettség kérdőív segített elemezni a kriminalitásra vonatkozó feltevést. A kérdőív faktorelemzése (főkomponens-elemzés varimax forgatással) 14 faktort azonosított, melyek sajátértéke nagyobb 1-nél, a lejtődiagram alapján azonban 4 faktor vizsgálatát láttuk célszerűnek. A 4 faktor a variancia 47,66%-át magyarázza ($KMO = 0,771$). A faktorok a következők: I. betörés és lopás (a faktor egyik iteme: „Betört-e raktárépületbe vagy lopott-e 300 ezer forintnál értékesebb árut?”), II. előre eltervezett erőszakos cselekmények (a faktor egyik iteme:

4. táblázat. Demográfiai-kriminológiai adatok és a kriminális érintettség kérdőív faktorértékei a négy narratív kategóriában (átlag- és szórásértékek)

	Életkor az első elítéléskor	Összes bírósági eljárás száma	Kriminális sokszínűség	Összes ítélet száma	I. faktor	II. faktor	III. faktor	IV. faktor
Áldozat	30,40 (15,70)	10,28 (1,83)	1,72 (1,06)	3,72 (3,15)	33,44 (18,44)	20,00 (5,99)	15,20 (3,37)	10,28 (1,83)
Bosszúálló	23,21 (10,59)	12,43 (8,99)	2,50 (1,55)	7,79 (7,59)	37,29 (15,36)	24,79 (12,04)	15,43 (2,53)	12,43 (8,99)
Tragikus hős	26,44 (12,96)	9,31 (0,60)	1,69 (0,87)	4,44 (5,16)	29,94 (7,85)	21,63 (6,58)	14,81 (2,53)	9,31 (0,60)
Profi	20,87 (6,71)	11,41 (3,85)	2,33 (1,31)	5,73 (4,07)	51,22 (20,98)	24,30 (8,84)	19,04 (7,79)	11,41 (3,84)

„Használt-e kést, hogy azzal bántson valakit?"), III. impulzív erőszakos cselekmények (a faktor egyik iteme: „Betört-e házba, üzletbe, iskolába vagy más épületbe, azért, hogy ott összetörjön dolgokat vagy másféle kárt okozzon?"), IV. egyéb cselekmények (a faktor egyik iteme: „Megölt-e valakit a düh vagy érzelmek hevében?"). A 4. táblázatban is látható, hogy a IV. faktor azért nem értelmezhető jól, mert olyan ritka cselekményeket érint, amelyeknek alacsony az előfordulási aránya a mintában.

Az egyszempontos variancia-analízis és a Scheffe-utóteszt eredménye szerint a betörés és lopás (I.) faktoron a Profik szignifikánsan magasabb pontszámot értek el, mint az Áldozatok és a Tragikus hősök ($F = 8,448$, $p < 0,001$). Az impulzív erőszakos bűncselekmények (III.) faktorán a Profik szignifikánsan magasabb pontszámot értek el, mint az Áldozatok és a Tragikus hősök ($F = 3,888$, $p = 0,011$). A kriminális érintettség kérdőív összes tételét figyelembe véve is a Profik magasabb pontszáma tűnik fel az Áldozatokhoz és a Tragikus hősökhöz képest ($F = 6,565$, $p < 0,001$).

MEGVITATÁS

Vizsgálatunk a hazai kriminálpszichológiai kutatásban először azonosított elkövetői típusokat a bűncselekményekről alkotott narratíva alapján. A David Canter és kutatócsoportja által alkalmazott módszer tehát kiterjeszhető nemzetközi bűnelkövetői mintára is (Canter és Youngs, 2009). Első hipotézisünknek megfelelően mind a négy narratív típus azonosítható volt a magyar mintában, bár nem azonos megoszlásban, mivel a Profik aránya 45,5%, míg a Bosszúállóké csupán 13,9%.

A demográfiai-kriminológiai különbségek elemzésekor beigazolódott, hogy a Profik fiatalabb életkorban kezdik a bűnöző tevékenységet, mint a többi csoport (és kiemelten az Áldozatok), a Bosszúállók pedig valamivel több bűncselekményt követtek el, mint az Áldozatok.

A bűnözői karriert a kérdőív-csomag egyik kérdőívével mértük fel, a felsorolt illegális cselekmények elkövetési gyakoriságáról kellett beszámolniuk a válaszadóknak. A bűnözői tevékenységre irányuló kérdőív alapján a Profik mind a betörés és lopás, mind az impulzív erőszakos, illetve az összes bűncselekmény számában felülmúlják a többi csoportot. A második hipotézisnek megfelelően a nem erőszakos, vagyon elleni cselekményekben a Profik nagyobb arányban érintettek, ugyanakkor jellemzőbb rájuk az impulzív erőszakos cselekmények elkövetése is.

Ez utóbbi eredmény, valamint a Profik 45,5%-os többsége egybevág Boros (1984) hazai visszaeső bűnözők mintájában végzett kutatási eredményével, miszerint a magyar visszaesők 65%-a ún. szubkulturális bűnöző. A szubkulturális bűnözők nem jellemezhetők pszichiátriai zavarokkal, énerősek, kontrolláltak, énképük pozitív. Gyerekkori szocializációs közegük kedvez a bűnelkövetői viselkedési minták elsajátításának, amely magában foglalja egyrészt az egyes bűncselekmények elkövetési technikáinak „profi” elsajátítását, másrészt a konfliktusok erőszakos megoldását. Azonban bűnözői mintánk túlnyomó többsége sokszoros visszaeső, úgyszólván mindegyik csoport tagjai előbb-utóbb kapcsolatba kerültek a szubkulturálával, vagy a szabad társadalomban, vagy a börtönben, ezért azt mondhatjuk, hogy azok a személyek, akik átesnek a szubkulturális szocializáción, és sikeresen elsajátítják és végrehajtják a bűnelkövetői scripteket, ha érzelmeiket megfelelően képesek kontrollálni, ki tudják zárni az érzelmeiket az „üzletből”, akkor a Profi narratíva alapján alakul az én-identitásuk, és ez a narratíva határozza meg kriminális viselkedésüket.

A „szubkultúra” kifejezést többféle értelemben használhatjuk. Az elsődleges szocializáció során a családi közegben találkozunk a kriminalitással, később a kortárs csoport erőszakos kultúrája hat rájuk, végül pedig a börtön szubkulturája biztosítja a közeget a kriminális szocializációhoz. Ezzel a nehézséggel néz szembe a kutatás, amikor a bűnözés magyarázatát keresi, hiszen ez komplex rendszer, az elkövetők pedig szubkulturájuk átlagos tagjai (Boros és Csetneky, 2002).

Ez a fajta narratíva (Profi) magába foglalja a negatív események pozitív kimenetelű átkeretezését, azaz esélyt a társadalmi reintegrációra.

Azoknál a személyeknél, akik bár sikeresen elsajátítják a bűnelkövetési technikákat, de az érzelmi kontrolljuk nem működik megfelelően, akik hagyják, hogy bizonyos helyzetekben az érzelmeik vezéreljék a viselkedésüket, bosszút állnak az őket, rokonaikat vagy barátaitak ért sérelmekért, a Bosszúálló életnarratíva alakul ki. A Bosszúálló a cselekmény során negatív érzelmeiket élnek át, de erős figuraként gondolnak önmagukra, aki jogos cselekedetet hajt végre, azonban az eredmény negatívba fordul, és ez jellemzi a narratívát is, ahol a pozitív eseményeket egy idő után negatívak váltják fel, amely az én-identitás szempontjából nem kedvező, és csökkenti az esélyt a későbbi visszaélésre.

Az eredmények azt mutatják, hogy e két típus, a Profi és a Bosszúálló is elkövet erőszakos bűncselekményeket, úgy tűnik, hogy a Bosszúálló inkább az előre eltervezett, a Profik pedig a reaktív típusú akciókat preferálják.

A másik két típust tekintve, az Áldozat nem tudta elsajátítani és kivitelezni a kriminális technikákat (sikertelen bűnöző), ugyanakkor az érzelmi kontrollja sem működik, nem racionálisan, hanem érzelmileg viszonyul a világhoz, ez folyamatos kudarcokhoz, az áldozatszerep megszilárdulásához vezet, amellyel csak nagyon nehezen, nagyfokú

elhárítások segítségével képes fenntartani normál én-identitását. Ezt jelzi az is, hogy életnarratívumaik szinte irreális módon csak pozitív életeseményeket tartalmaznak, a negatívumokat teljesen kizárják.

A Tragikus hős is sikertelen bűnöző, de bűncselekményeiben nem az érzelmei vezérik. Úgy gondolja, rajta kívül álló okok sodorják bele a büntetettbe, sokszor nem tudja megmondani, hogy miért követte el a cselekményt, utólag kreál valamilyen magyarázatot, ami legtöbbször nem logikus.

A szubkulturális bűnözőkre vonatkozó ismereteink alapján feltételezhető, hogy a Profik családtagjai között nagyobb arányban fordulnak elő büntetett előéletű személyek, illetve szocializációjuk részeként elsajátítják a törvényellenes magatartásmódokat. Ezen post hoc feltevések igazolása további vizsgálatok részeként lenne megvalósítható.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy kutatásunk kimutatta a Canter és Youngs által leírt négy típust a magyar bűnözői populációban. A Profi narratíva dominanciája azt mutatta, hogy a bűnözői szubkulturák általános terméke ez a típus, amelynek jellemzője a sikeres, hidegfejű, a célra koncentrálnó bűnelkövető. Valószínű, hogy ez a leggyakoribb minta a szubkulturákban, az itt nevelkedő személyek a Profi tulajdonságait, viselkedését akarják megvalósítani. Nagy részüknek sikerül (45,5%), fontos szerepet játszik ebben az érzelmi kontroll sikeressége.

Ugyanakkor ezek az életnarratívák – bár különböző mértékben, de – hozzásegítik a fogvatartottakat a sikeres börtönadaptációhoz. A meglevő adaptációs technikák átstrukturálódnak az életnarratíva szerint, így fokozódhat hatékonyságuk. Ebben a megközelítésben a gyilkos nem egy erőszakos, kegyetlen alak, hanem bátor ember, aki megtorolta a családján, barátain esett sérelmet. A betörő, az orgazda nem aljas bűnöző, hanem profi szakember, olyan üzletember, aki kicsit veszélyesebb üzletekben vesz részt. A bűnelkövetők egy része, akik sikertelenek, mindig lebuknak, szintén nem rossz emberek, csupán a körülmények és más emberek rosszindulatának áldozatai. Erkölcsileg felmentik önmagukat, ezért érzelmileg stabilabbak, énképük pozitívabb, börtönadaptációjuk sikeresebb lehet. A sikeres börtönadaptáció jó alapot adhat azon beavatkozások számára a börtönben – és azon kívül –, amelyek segítségével megváltoztathatóvá válik az életnarratíva, és nagyobb lehetőség nyílik a társadalmi visszailleszkedésre.

Vizsgálatunk korlátai részben abból adódnak, hogy egy Magyarországon még nem alkalmazott módszerrel dolgoztunk. A tartalomelemzés során a narratíva nem egyértelmű részeinek megítélésében a kódolók szubjektív értelmezése okozott nehézséget. Ebből adódhatott a kódolók közti alacsony egyetértési mutató. Ennek ellenére ragaszkodtunk ahhoz, hogy minden vizsgálati személyt besoroljunk valamely narratívum-kategóriába, mert fontos volt számunkra a teljes vizsgálati minta felhasználása a maga változatosságában. A 13 nehezen besorolható narratívumot másodlagos elemzésnek vetettük alá a közös döntés elérése érdekében.

További korlátot jelent az élőbeszéd kézzel történő jegyzetelése, mivel a börtönökben a hangrögzítésre nem volt lehetőség. A megbízhatóság és validitás növelése érdekében javasolt a jövőben törekedni az interjúk szó szerinti, lehetőség szerint diktafonos rögzítésére, ennek engedélyeztetésére. Az interjúk tartalmának kódolására a vizsgálatvezetők által kiképzett független kódolók bevonása javasolt. Amennyiben az

interjúk alapján nem állapítható meg egyértelműen a narratív kategória, javasolt az érintett interjúkat kihagyni a vizsgálatból, mert elképzelhető, hogy olyan sokrétű információt tartalmaznak, amelyek többféleképpen értelmezhetőek, vagy ellenkezőleg, nem áll kellő információ rendelkezésre a szubjektivitást nélkülöző döntéshez.

A kriminális előtörténetre vonatkozó adatok a fogvatartottak elmondásából származtak, ezek nem kerültek összevetésre hivatalos nyilvántartással. A kriminális kérdősor részletessége azonban ellensúlyozta az esetleges információvesztés lehetőségét. Azonban a kriminális interjú narratívuma egy tetszőlegesen kiválasztott bűncselekményre irányult, s ennek nem kellett megfelelnie a hivatalos bírósági iratokban leírtaknak, mivel az elkövető saját szubjektív elbeszélése állt a vizsgálat középpontjában.

A vizsgálatot érdemesnek tartjuk a folytatásra. Új célkitűzést jelenthet a nemzetközi eredményekkel való összevetés, illetve a négy típusba sorolt bűnelkövetők egyéb pszichológiai jellemzőinek felmérése.

IRODALOM

- Adler, F., Mueller, G. O. W., & Laufer, W. S. (2002). *Kriminológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Andrews, D. A., Bonta, J., & Hoge, R. (1990). Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behaviour*, 17, 19–52.
- Boros J. (1984). Elítéltkategóriák komplex vizsgálata. In A „Társadalmi Beilleszkedési Zavarok” kutatási főirány kutatóinak munkaértekezlete. Pilisszentkereszt
- Boros J., & Csetneky L. (2002). *Börtönpszichológia*. Budapest: Rejtjel.
- Canter, D. V., & Ioannou, M. (2004). Criminals' Emotional Experiences During Crimes. *International Journal of Forensic Psychology*, 1, 71–81.
- Canter, D. V., Kaouri, C., & Ioannou, M. (2003). The facet structure of criminal narratives. In *Facet Theory: Towards Cumulative Social Science* (27–38). Univerza v Ljubljani, Ljubljana, Slovenia.
- Canter, D., & Youngs, D. (2009). *Investigative Psychology: Offender Profiling and the Analysis of Criminal Action*. Chichester: Wiley.
- Canter, D. & Youngs, D. (2012). Narratives of criminal action and forensic psychology. *Legal and Criminal Psychology*, 17, 262–275.
- Cole, M., & Cole, S. R. (2003). *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hargitai R. (2008). *Sors és történet: Szondi Lipót sorsanalízise a narratív pszichológia tükrében*. Budapest: Új Mandátum.
- Központi Statisztikai Hivatal (2016). *A regisztrált bűncselekmények száma kiemelt főcsoportok szerint*. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zji001b.html
- László J. (2012). *Történelem-történetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Maruna, S., & Mann, R. E. (2006). A fundamental attribution error? Rethinking cognitive distortions. *Legal and Criminological Psychology*, 11, 155–177.
- McAdams, D. P. (1988). *Power, Intimacy and the Life Story*. New York: The Guilford Press.
- McAdams, D. P. (1994). Levels of stability and growth in personality across the life span. In T. F. Heatherton, & J. L. Weinberger (eds), *Can Personality Change?* (299–313). Washington, DC: American Psychological Association.
- McAdams, D. P. (2005). Studying Life in Time: A Narrative Approach. In R. Levy, P. Ghisletta, J-M. Le Goff, D. Spini, & E. Widmer (eds), *Towards an Interdisciplinary Perspective on the Life Course* (237–258). Oxford, UK: Elsevier.

- McAdams, D. P. (2008). Personal narratives and the life story. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (eds), *Handbook of Personality, Third Edition: Theory and Research*. New York: The Guilford Press.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1990). *Personality in Adulthood*. New York: Guilford Press.
- Wallinius, M., Johansson, P., Lardén, M., & Dernevik, M. (2011). Self-serving cognitive distortions and antisocial behavior among adults and adolescents. *Criminal Justice and Behavior, 38*, 286–301.
- Youngs, D. E., & Canter, D. V. (2012). Narrative roles in criminal action: An integrative framework for differentiating offenders. *Legal and Criminological Psychology, 17*, 233–249.

TYPOLOGY OF CRIMINALS THROUGH CRIME NARRATIVES

BOROS, JÁNOS – KOVÁCS, ZSUZSANNA – PATYI, DÁNIEL – SZUCSÁKI, MELINDA –
KOVÁCS, KATALIN

Background and aims. *Canter-Youngs' interview method (Canter & Youngs, 2012) was used first time in Hungary in order to identify criminal types in crime narratives. There are four types of offenders: Professionals put through offences calmly, Revengers look themselves like someone who serves a mission, Tragic Heroes can't avoid the troublesome consequences of events, Victims blame others about the crime.*

Method. *101 prisoners took place in the study from three prisons in Hungary. Canter-Youngs Narrative Experience interview and relating questionnaires were used. 3 coders evaluated the texts of the interviews.*

Results. *All four offender types were identified in a Hungarian prisoner sample, but their distribution was not equal: the number of Professionals' was more higher than the other groups'.*

Conclusion. *Professionals' higher presence reflects the composition of the Hungarian criminal population: they show the emotional and behavioral pattern of so-called subcultural criminals. Our results are congruent with results of the British researchers, the continuation and extension of the study is recommended.*

Keywords: *crime narrative, content analysis, life narrative*